

Eräs suomalais-ugrilaisen tutkimuksen kukoistusaika 1700-luvulla

Helsingin yliopistossa 22. 4. 1952 saksaksi pidetty esitelmä

Kun seuraavassa aion kertoa eräästä erikoisesta ajanjaksosta suomalais-ugrilaisen tutkimuksen historiassa, tarkoitukseni ei oletäydentää Otto Donnerin, E. N. Setälän tai József Pápayn koko aihetta käsitteleviä erinomaisia teoksia uusilla tosiasioilla. Esityksessäni eivät niinkään tosiasiat tule olemaan uusia vaan näkökohdat toisenlaisia.

Teoksessaan »Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan» Setälä mainitsee Porthanin v. 1779 tekemän Saksan-matkan ja huomauttaa (s. 110): »Tällä matkallaan, v. 1779 kesällä hän myöskin oleskeli Göttingenin yliopistokaupungissa, joka siihen aikaan oli tieteen pesäpaikkoja. Göttingenin nimeä on erittäin syytä mainita suomalais-ugrilaisen kielitieteen historiassa, sillä siellä ovat työskennelleet Schlözer (professorina Göttingenissä v:sta 1767) ja Gatterer, siellä ovat opiskelleet Samuel Gyarmathi ja uudempina aikoina myöskin Jooseppi Budenz.» Porthanin elämäkerran kirjoittaja Gunnar Palander puhuu Göttingenin merkityksestä Porthanin aikana vielä lämpimämmin sanoin: »Göttingen oli virkein ja vapaamielisin opinkeskus Saksassa ja maine sen tutkijoista oli jo silloin levinnyt pohjoismaihinkin. He olivat täällä tunnettuja ja arvossa pidettyjä.» Ei Pápaykaan säästä kiitosta. Sitä kummastuttavampaa on, että saksalaiset oppineet näihin asti eivät ole tietäneet ylimalkaan mitään Saksan osuudesta suomalais-ugrilaisen tutkimuksen kehityksessä. Göttingenin yliopiston, Georgia Augustan, historian kirjoittajat eivät tiedä mitään Porthanista, Gyarmathista, Körösi Csomasta, ja Budenzista, eivätkä Schlözerin elämäkertain tekijät mainitse sanallakaan sanakarinsa merkityksestä suomalais-ugrilaisen tieteen piirissä.

Käsiteltävää ajanjaksoa nimittäisin August Ludwig Schlözerin mukaan. Schlözer toimi v:sta 1768 kuolemaansa asti (v. 1809) Göttingenin yliopistossa, hän oli sekä Porthanin että Gyarmathin ystävä, hänen eloisassa ja tarmokkaassa olemuksessaan yhtyy kolme tutkijasukupolvea. Mittaamattoman suomalaismaailman tutkiminen — hänen sanojaan käyttäkseni — oli hänelle sydämen asia. Niin kauan kuin hän eli, kulkivat useimmat suomalais-ugrilaisen tutkimuksen langat Göttingenin kautta tai suorastaan lähtivät sieltä.

18. vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla oli olemassa kolme suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen keskusta, joissa kussakin oli oma oppineitten joukkonsa ja jotka yrittivät muuttaa siihen asti vallinneen järjestelmättömyyden perustelluksi järjestelmäksi. Tärkein näistä keskuksista oli Upsalan yliopisto, joka oli kiinteässä kosketuksessa Turun yliopistoon. Toinen syntyi Pietariin v. 1725 perustetun akatemian mukana, kolmas muodostui Unkariin, so. maan silloiseen henkiseen keskukseseen, Wieniin.

Upsalassa jatkui vilkkaana aina 1600-luvulta saakka periytynyt suomalais-lappologinen traditio. Tutkimus sai täällä erityisen vakavan suunnan, kun Johannes Ihre tuli professoriksi ja perusti työtoveriansa ja oppilaidensa kanssa lappologisen koulukunnan. Hän oli yhteydessä Turun professoriin Johann Weliniin, joka v. 1736, ennen Euroopan-matkaansa, jolta hän ei enää palannut, esitti Tukholmassa Molnárin unkarilais-latinalaisen sanakirjan perusteella pitkän luettelon suomalais-ugrilaisia sanavertailuja. Ihre nojautui teoksessaan »Glossarium suio-gothicum» (1769) Welinin käsikirjoitukseen asettuessaan päättäväisesti kannattamaan ajatusta suomalaisten ja unkarilaisten sukulaisuudesta. Häneltä on myös peräisin juttu, että suomalaiset sotilaat, jotka saksalaisten sotavankeina vietiin Unkariin, tulivat keskustelussa hyvin toimeen sikäläisten asukkaiden kanssa. Teoria suomen ja unkarin kielten sukulaisuudesta, jota siihen asti oli perusteltu vain epäilyttävillä etymologioilla, levisi oppineiden keskuudessa ja sai todistetun tieteellisen tosiasian muodon. Ihren etevimpiin oppilaihin kuului myös esityksemme keskushahmo August Ludwig Schlözer. Schlözer lähti talveksi 1755—56 Upsalaan saadakseen Ihreltä jatko-opetusta ja valmistautuakseen suunnitellulle Orientin-matkalle. Ihre otti hänet vieraanvaraisesti vastaan, tutustutti hänet pohjoisia, samalla myös suomalais-ugrilaisia kansoja koskeviin kysymyksiin ja herätti hänessä palavan halun työskennellä itsenäisesti tällä neitseellisellä alueella. Schlözer pysyi kosketuksessa Upsalaan vielä sen jälkeenkin, kun hänen opettajansa, jota hän aina kiitollisena ajatteli, oli kuollut v. 1780.

Toinen keskus, Pietarin akademia, sai hallitukselta tehtäväkseen Venäjän valtakunnan tieteellisen selvittämisen. Historia, maantiede, kansatiede, kansantietous ja kielitiede kuuluivat sen laajaan työkenttään. Akatemian jäsenet olivat tähän aikaan paitsi venäläisiä etupäässä saksalaisia, mutta heidän joukossaan oli myös ruotsalaisia, suomalaisia, baltteja ja ranskalaisia. Huomattavia saksalaisia olivat kaksi historian tutkijaa, Gerhard Friedrich Müller ja Johann Eberhard Fischer. Molemmat osallistuivat akatemian järjestämään suureen Siperian-retkeen, oleskelivat kymmenen vuotta, v:sta 1733 v:een 1743, mm. myös suomalais-ugrilaisten kansojen keskuudessa ja palasivat Pietariin mukanaan runsas aineisto. Müller käytti hyväkseen osaa tästä

aineistosta teoksensa »Sammlung russischer Geschichte» (1732—1765) yhdeksässä niteessä. Tämän esityksen kannalta on Fischerin elämäntyö, »Sibirische Geschichte», retken tärkein tulos. Fischer oli kiinnostunut paitsi historiasta ja kansatieteestä myös kielitieteestä. Hän laati mm. sanakirjan, joka sisältää neljäkymmenen kansan sanastoa, kolmesataa sanaa kustakin kielestä. Käsikirjoituksen hän lahjoitti Gattererin perustamalle Göttingenin Kuninkaalliselle historialliselle instituutille, missä sitä myöhemmin käyttivät hyväkseen sekä Porthan että Gyarmathi. Pietarin tieteellinen elämä oli 18. vuosisadan keskivaiheilla erityisen vilkasta ja antoi hedelmällisiä herätteitä. Schlözerillä oli onni päästä v. 1761 kotiopettajaksi ja sihteeriksi Müllerille. Hän oppi hämmästyttävän lyhyessä ajassa venäjän kielen, erosi Müllerin palveluksesta ja asettui akatemian palvelukseen, ja pian hänet nimitettiin professoriksi. Hän sai tehtäväkseen julkaista Venäjän historian lähteitä. Lämmin ystävyys liitti hänet vanhenevaan Fischeriin, joka, paitsi että välitti hänelle syvän tietämyksensä Venäjän kansoista, antoi hänelle käsikirjoituksensa vapaasti käytettäväksi.

18. vuosisadan keskivaiheilla alkoivat henkítieteet kukoistaa myös Unkarissa. Niillä oli kaksi keskusta, jotka erosivat toisistaan paitsi maantieteellisesti myös uskontunnustukseltaan: protestanttinen keskus oli Pozsonyissa ja katolinen Wienissä, t.s. Nagyszombatin unkarilaisessa jesuiittayliopistossa. Tämä yliopisto siirtyi jesuiittajärjestön lakkauttamiseen jälkeen v. 1733 Budapestiin. Protestanttiset oppineet harjoittivat tutkimuksia Saksan yliopistoissa, ennen kaikkea Göttingenissä, katoliset (enimmäkseen jesuiittoja), olivat Wienin, Grazin tai Nagyszombatin yliopiston oppilaina. Suvaitsevaisuuden aikakaudella olivat molemmat ryhmät yhteistyössä. Ne olivat yksimielisiä ennen muuta siinä, etteivät ne halunneet tietää mitään unkarilaisten suomalaisista, lappalaisista ja vogulilaisista sukulaisista, vaan tahtoivat johtaa kansansa sukuperän maailmanvalloittajista hunneista tai itämaisista kulttuurikansoista.

Kun Schlözer v. 1768 ryhtyi hoitamaan häntä varten Göttingenin yliopistoon perustettua Itä-Euroopan historian professuuria, hän oli ainoa oppinut Euroopassa, joka tarkoin tunsikin kaikki suomalais-ugrilaisia kansoja koskevat silloiset probleemit, hän oli perehtynyt kaikkiin teoksiin, mitä tästä aiheesta milloinkaan oli kirjoitettu, ja oli henkilökohtaisesti kosketuksissa aikansa tutkijoihin, missä he sitten elivät ja vaikuttivatkin. Hän oli ainoa, joka oli kanssakäymisissä niin syntyperäisten suomalaisten ja lappalaisten kuin syntyperäisten unkarilaistenkin kanssa, ainoa, joka välittömästi oli saanut kuulla heidän kieliään, vaikka ei niitä täydellisesti oppinutkaan, ja ainoa, joka syventyi myös muiden suomalais-ugrilaiden kielten tutkimiseen. Hän oli ensimmäinen, joka tajusi, ettei Venäjän esihistoria eikä Venäjän maan

nimi ollut ymmärrettävissä ilman suomalais-ugrialaisten kansojen tuntemusta. Sanalla sanoen: hän oli kuin kohtalon valitsema perustamaan Saksaan suomalais-ugrialaista tutkimusyhteisöä. Se, että tämä onnistui hänelle vain osaksi, ei johtunut yksinomaan ajasta, vaan myös hänen levottomasta luonteestaan, joka viekoitteli häntä aina uusiin tieteellisiin seikkailuihin.

Sille ajankohdalle, jolloin Schlözer astui virkaansa Georgia Augustassa, ovat tunnusmerkillisiä monet historiallisesti tärkeät tapaukset suomalais-ugrilaisen tutkimuksen alalla. Kuten jo mainittiin, Fischerin »Siperian historia», jossa käsiteltiin perinpohjaisesti suomalais-ugrialaista kansoja ja joka myös kestävän pätevästi selvitti niiden sukulaisuussuhteet, ilmestyi v. 1768. Fischer ei tyytynyt vain sanavertailuihin, vaan huomasi myös äännehistoriallisia yhteyksiä ja koetti tukea kielitieteellisiä käsityksiään esihistorian ja kansatieteen antamin todistein. On itsestään selvää, että hänelle sattui monia erehdyksiä (niinpä hän piti lappia suomen murteena ja tšuvassia suomalais-ugrilaisena kielenä), mutta toisaalta hämmästyttää se varmuus, millä hän puolusti käsitystä Obin-ugrialaisten läheisestä sukulaisuudesta unkarilaisten kanssa. Saatuaan pääteoksensa valmiiksi hän pohti vielä eräässä tutkimuksessa unkarilaisten sukuperää, totesi unkarin kielessä olevan turkkilaisia lainasanoja, joita hän — samoin kuin puolitoista vuosisataa myöhemmin nimekkäät unkarilaiset tutkijat — piti turkkilaisen aineksen jäänteinä. Tämän tutkimuksen Schlözer julkaisi v. 1770 Göttingenissä. Se varsinaisesti alkaa Unkarin esihistorian tutkimuksen. Fischer kuuluu M. A. Castrénin ja Anton Regulyn edeltäjänä suomalais-ugrilaisen tutkimuksen tienraivaajien ensi riviin. Hän lähti ensimmäisenä oppineena tavoittamaan suomalais-ugrialaista kansoja niiden asuma-alueilta, eli vuosikausia niiden keskuudessa ja keräsi kielellistä aineistoa, jota sitten nerokkaalla tavalla käytti hyväkseen. Schlözerin ansio on, että hän levitti maailmaan Fischerin työn tulokset, kun sen sijaan tämän vaatimattoman, vaivaa nähneen ja aran oppineen nimi pian miltei tyystin unohtui.

Vuonna 1769 julkaistu Ihren »Glossarium suio-gothicum», josta jo mainittiin, suuntasi oppineiden huomion, tekijän suuren arvovalan ansiosta, jälleen lisääntyneessä määrässä suomen ja unkarin kielen sukulaisuuskysymykseen. Samana vuonna lähti, kuten tunnettua, kaksi unkarilaissyntyistä jesuiittaa, Max Hell ja Johann Sajnovics, Ruijaan astronomeina tarkkailemaan harvinaista astronomista tapausta, mutta samalla myös todentamaan lappalaisten sukulaisuutta unkarilaisten kanssa. Sajnovics osoitti sanakirja-aineeseen ja kielioppiin perustuvan todistelun avulla v. 1770 Kööpenhaminassa ilmestyneessä teoksessaan »Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse» jo vuosisadan ajan toistetut arvelut tosiksi. Hän olisi voinut kirjoittaa kirjansa myös Upsalassa tai jopa Wienissäkin, sillä hänen

toteamuksensa pohjautuivat, kuten hän itse korosti, yksinomaan jo painettuun alaa koskevaan kirjallisuuteen. Lappia hän ei ollut opiskellut ja unkarinkieliset esimerkinsä hän ammensi Molnárin yli puolentoista vuosisadan ikäisistä teoksista. Hänen »Demonstratio» -teostaan on pidettävä Upsalan koulu-kunnan tuotteena. Unkarissa sitä halveksien hyljeksittiin, kun taas eräs Ihren työtoveri, Johann Öhring, joka hallitsi lappia, täydensi ja oikaisi sitä uusilla tiedonannoilla eräässä erityisessä Ihrelle omistetussa väitöskirjassa. Seikka-peräisimmän esittelyn hän sai itseltään Henrik Gabriel Porthanilta, joka Turun kirjallisuuslehdessä tunnustusta antaen selosti »Demonstration» olen-naisimman sisällön. Schlözer, joka Fischerin jälkiä seuraten katsoi unkarilaiset vogulien sukulaisiksi, oli närkästynyt Sajnovicsille, vaikka pitikin tämän kielio pillista metodia oikeana; vielä enemmän hän oli närkästyksissään siitä naurettavasta melusta — lainaan hänen sanojaan — jonka muutamat sanoma-lehtikirjoittajat nostivat tästä keksinnöstä, joka ei ollut minkään arvoinen. Fischer itse ei voinut enää lausua mielipidettään, sillä hän kuoli v. 1771.

»Demonstration» vastaanotto näyttää meille kuin salamanvalossa ne voi-mat, jotka v:n 1770 tienoilla Upsalassa, Turussa, Pietarissa, Wienissä, Buda-pestissa ja ennen muuta Göttingenissä olivat valmiina edistämään suomalais-ugrilaisten kansojen ja kielten selvittelyä. Ne kuuluivat kolmeen sukupolveen — nuorin opiskeli parhaillaan eri yliopistoissa — ja niiden keskipisteenä oli Schlözerin hahmo.

Schlözer omistautui ensimmäisinä Göttingenin-vuosinaan yksinomaan Pohjoismaiden historian tutkimukselle. V. 1771 ilmestyi Hallessa hänen pääteoksensa, »Allgemeine nordische Geschichte», joka hankki hänelle maailmanmaineen. Tämä teos on suurisuuntainen käsikirja ja se on kokoon-pantu Ihren, Fischerin, Müllerin ja muiden Pietarin akatemian jäsenten sekä Upsalan piirin tutkimusten otteista. Schlözerin omasta kynästä on peräisin kaksi tärkeää lukua sekä selittävät ja oikaisevat alaviitat, ja koko teos on hänen erittäin kriittillisen henkensä leimaama. Hän sanoo teh-täväkseen — lainatakseni hänen sanojaan — »die Geschichtskunde von den leeren Tönen, den qualitativus occultis, den plictri plactri zu säubern, mit denen sie die seraphischen und angelischen Doctores im Mittelalter angefüllt haben (puhdistaa historiatiede tyhjästä sävelistä, sala-ominaisuuksista, hölynpölystä, jolla keskiajan serafi- ja enkelitohtorit sen täyttivät)». Hän pitää kielitiedettä ennen muuta hyödyllisenä historian aputieteenä ja hylkää ehdottomasti siihen asti tavallisen haaveellisen etymo-logioinnin. Tutkittuaan esim. kaikki polveutumisteoriat, jotka johtivat suo-malaisten alkuperän heprealaisista, skyyteistä, hunneista jne., hän vastaa jyrkästi: ei. »Mitä alkuperää he sitten ovat?» hän kysyy itseltään, ja vas-taa: »He ovat suomalaisia, sillä kannalla pysyn, sukupuuni ei ulotu pitem-

mälle enkä tiedä mitään väljäseniä, jotka yhdistäisivät suomalaisen Noo-
aan.»

Schlözerin ankara tekstikritiikki, hänen positivistinen, mytologista haa-
veilua vastustava asenteensa ja hänen vaatimuksensa, että etymologioinnissa
on noudatettava tiukkaa metodologiaa, vaikuttivat hänen oppineeseen ympäris-
tönsä katoamattomalla tavalla ja johtivat hänen luokseen joukoittain oppi-
laita kaikista Euroopan maista. Hän oli oppinut, joka vaikutti vähemmän
aineellisilla tutkimustuloksilla kuin uusilla ideoilla, joita hän taistelun-
haluisesti ja suggestiivisesti puolusti. Vaikka hän ei vaivautunutkaan oppi-
maan suomea, lappia tai unkaria, mihin hänellä olisi ollut monia tilaisuuksia,
hän kuitenkin ei arkaillut lausua mielipidettään näistä kielistä. Hänen
intuitionsa ei juuri kaivannut aineellista perustaa, mutta usein se osui oikeaan.
Hän huomasi esim. selailtuaan läpi erään alkeellinen tšuvassin kieli-
opin, ettei tämä kieli ollut suomalais-ugrilaista, vaan turkkilaista alkuperää.
Hän vastusti menestyksellisesti ajatusta, että lappi olisi suomen murre, ja
puolusti uppiniskaisesti väitettä, että unkarin kieli on lähimmin sukua vogu-
lin kanssa. Mitä suurin merkitys oli hänen kaikissa kirjoissaan toistamallaan
väitteellä, että Euroopan Venäjä kerran on ollut Jäämereltä Kaspianmerelle
asti yhtenäistä suomalais-ugrilaisten asuma-aluetta ja että Venäjän kansa suo-
malais-ugrilaisen aineksen johdosta on kasvanut yhdeksi maailman suurimmista.
Intoutuneena hän kirjoitti: »On suomalaismaailma tai suomalainen kansanhei-
mo, joka katsoen levinneisyyteensä vanhan maailman pinnalla on kaikkein suu-
rimpia ihmiskunnan ja kansojen historiassa ja jonka rinnalla slaavilaisheimo-
kin, sikäli kuin sen alkuperäisiä rajoja tunnemme, kerran oli hyvin vähä-
pätöinen.» Nämä lauseet antoivat Euroopalle ensi kerran tiedon suomalais-
ugrilaisten kansojen olemassaolosta ja esihistoriallisesta merkityksestä. Saman-
aikaiset ja myöhemmät historiantutkijat, kuten Gatterer maailmanhistorias-
saan tai von Herder »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit»
-teoksessaan, toistivat ne melkein sana sanalta. Schlözerin kirjat vanhenivat
muutamassa vuosikymmenessä, mutta vielä vuosisadan kuluttua siteerattiin
Gattereria ja vielä enemmän Herderiä suomalaismaailman keksijänä. Tutkijan-
kohtalo, joka usein toistuu!

Schlözer ei ollut ainoastaan nerokas tiedemies, vaan myös erinomainen
organisoija. Göttingenin yliopiston kirjastoon, josta Porthan myöhemmin
antoi sängen tunnustavan lausunnon, hän hankitutti kaikki teokset, jotka
koskettelivat suomalais-ugrilaista kansoja. Tämä kokoelma on nykyäänkin
vielä ainutlaatuinen. Hänen kiinnostuksensa suomalais-ugrilaisen tutkimuk-
sen kehitystä kohtaan pysyi valppaana vielä senkin jälkeen, kun hän julkais-
tuaan Pohjoismaiden historiansa siirtyi pois siltä varsinaiselta ammattialaltaan,
jota varten hän sai oppituolin, harrastaakseen kolme vuosikymmentä poliit-

tisia ja tilastollisia tieteitä. Tämän tieteellisen epävakaisuutensa takia hän menetti mahdollisuuden tulla valituksi Göttingenin akatemiaan. Mutta hänellä oli siellä käytettävissään käskyläinen teologi ja orientalisti Thomas Christian Tychsenissä (1758—1834), joka oli hänen oppilaansa ja pysyi virkaveljenä hänelle uskollisena. Tychsen arvosteli Schlözerin hengessä vuosikymmenien ajan akatemian »Gelehrte Anzeigen» -nimisessä aikakauskirjassa kaikki teokset, jotka koskivat suomalais-ugrilaisia kansoja ja kieliä. Sillä välin vaikutti Schlözerin pääteos hänen suuren persoonallisuutensa ja hänen tuhatkertaisten suhteidensa tukemana tiedemiesmaailmassa edelleen vähentymättömällä voimalla. Unkarilainen György Pray sai sen käsiinsä v. 1775 — posti kulki siihen aikaan hitaasti — kun hän juuri oli antanut painoon kuuluisat väitöskirjansa hunnien, avaarien ja unkarilaisten aikakirjoista (»Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum»). Hän vaivautui lisäämään kirjaansa useita lukuja ja runsaasti alaviittoja selvitelläkseen suhteensa Schlözerin kannanottoihin. Luopumatta kokonaan alkuperäisestä vakaumuksestaan, että unkarilaiset polveutuivat hunneista, hän myönsi oikeaksi Schlözerin voguleja koskevan todistelun ja rakensi pilvilinnan urali-altailaisesta kansayhteisöstä, jossa niin suomalaisilla kuin hunneillakin oli paikkansa. Pray täydensi tunnettuja suomalais-ugrilaisia etymologioita muutamilla omilla, onnistuneilla sanavertailuilla.

Henrik Gabriel Porthanille lähetettiin Schlözerin Pohjoismaiden historia vasta v. 1776 Tukholmasta. Hänen siitä saamansa vaikutelma oli — kuten hänen elämäkertansa kirjoittajat yksimielisesti vahvistavat — niin voimakas, että se viittoi hänen elämäntyölleen uusia uria. On tunnettua, että Göttingenin oppineiden maine sai Porthanin Saksan-matkallaan kesällä 1779 viettämään pisimmän ajan, viisi viikkoa, Göttingenissä. Näyttää siltä, ettei jokapäiväinen todellisuus vastannut kaukana syntyneitä ihannekäsityksiä, sillä hän tekee eräässä ystävilleen osoittamassaan kiertokirjeessä melkoista pilaa göttingeniläisistä virkaveljistään. Siinä ei esiinny Schlözerin nimeä, mutta muista lähteistä tiedämme, että Porthan on ollut hänen kanssaan läheisessä yhteistyössä ja ehkä vasta hänen vaikutuksestaan innostunut harastamaan unkarin kieltä ja unkarilaisten alkuperää, kysymystä joka oli erityisen lähellä Schlözerin sydäntä. Porthan yritti heti toteuttaa aikomuksensa opiskelemalla uncaria erään Göttingenissä opintoja harjoittavan pastorin johdolla. On syytä epäillä, pääsikö hän ajan lyhyiden ja suurten vaatimustensa vuoksi näissä opinnoissa juuri alkua pitemmälle. Hänen kiinnostuksensa unkarin kieltä kohtaan pysyi kuitenkin vireillä myöhemminkin. Göttingenissä solmimiensa suhteiden hän ei antanut katketa; hän lähetti esim. julkaisunsa heti niiden ilmestyttyä säännöllisesti Göttingenin yliopiston kirjastolle. Piispainkronikkansa esipuheessa hän, kuten tiedetään, käsitteli perin-

pohjaisesti suomalais-ugrilaisten kansojen esihistoriaa. Koska hänellä tähän aikaan jo oli käytettävissään runsaampi lähdeaineisto kuin Schlözerillä, hän pääsi monissa kohdin tätä pidemmälle. — V. 1775 ilmestyivät Venäjällä tšeremissin ja votjakin sanakirjat, v. 1780 julkaisivat Johann Öhring ja Erik Lindahl Ihren aloittaman lapin sanakirjan, 80-luvulla alkoi berliiniläis-syntyinen Peter Simon Pallas keisarinna Katariinan toimeksiannosta julkaista teosta »Vocabularia linguarum totius orbis comparativa», joka otti huomioon myös kaikki uralilaiset kielet. Porthan tunsikin nämä teokset. On mielenkiintoista, että hän yhtyi Schlözerin arveluun, jonka mukaan lappi olisi lähempänä unkaria kuin suomea, ja että hän, samoin kuin Schlözer, asettui epäileväälle kannalle sanavertailuihin nähden.

V. 1786 piti Daniel Cornides Göttingenin akatemian ulkomaisena jäsenenä virkaanastujaisesityksen unkarilaisten pakanallisesta uskonnosta. Hänen esitelmänsä osoitti, miten paljon hän oli metodisesti ja aineellisesti Schlözeriltä oppinut. Hän välitti tälle myös ystävänsä György Prayn henkilökohtaiset terveiset.

Kaksi vuotta myöhemmin ilmoittautui Schlözerille muuan nuori Saksan-unkarilainen, Cornidesin oppilas Johann Christian von Engel tarkoituksenaan tämän johdolla jatkaa ja viedä päätökseen historian opintonsa Göttingenissä. Muuten sangen pidättyväinen Schlözer piti hänestä kuin omasta pojastaan, antoi hänelle käytettäväksi kaikki lähteensä ja uskoi hänelle salaisimmat ajatuksensa. Hänen suositteluksenaan Engel sai Transsilvanian hovikansliassa Wienissä paikan, joka teki hänelle mahdolliseksi jatkaa tieteellistä työskentelyä ja yletä loistavasti virkauralla. Hän palkitsi mestarinsa hyvyden kiittämättömyydellä. V. 1791 hän julkaisi Daniel Cornidesin Göttingenin esitelmän yhdessä erään oman, unkarilaisten alkuperää koskevan kirjoituksensa kanssa. Tässä hän käytti hyväkseen Schlözerin kaikkia julkaistuja ja julkaisemattomia ajatuksia tämän nimeä mainitsematta.

Wienissä muodostui näihin aikoihin muudan uusi oppineiden yhteisö joka harrasti suomalais-ugrilaisia kysymyksiä. Siellä eli Josef Hager (myöhemmin sinologian professorina Paviassa), joka jo v. 1789 eräessä Pallakselle osoitetussa kirjeessä terävästi kritikoiti Vocabulariaa ja osoitti siten perehtyneisyytensä kielitieteeseen. V. 1793 hän puolusti eräessä kirjasessa nimeltä »Neue Beweise der Verwandtschaft der ⁿHungarn ^{mit} den Lappländern» — oudosti vastoin otsikkoa — Schlözerin väitettä unkarilaisten ja vogulien sukulaisuudesta. Schlözer ei kuitenkaan ollut tyytyväinen tähän kirjaan, sillä Hager sijoitti siinä suomalais-ugrilaisten kansojen alkukodin Jäämeren rannalle, jota vastoin Schlözer jo v. 1771 osoitti keskisen Uralin- ja Volgan alueen rakastamansa suomalaismaailman lähtöseuduksi. Tyytymättömyytensä hän osoitti paitsi Tychsenin kautta »Gelehrte Anzeigenissa» myös eräessä painettuna

julkaistussa kirjeessä. Wienissä ilmestyi ensimmäinen unkarinkielinen sanomalehti, jonka oppinut toimitus asetti palkinnon unkarin kieliopin kirjoittamiseksi. Hakijoiden joukossa oli Samuel Gyarmathi, joka suoritti Wienissä lääketieteelliset opintonsa mutta alusta pitäen osoitti enemmän kiinnostusta kieliä kuin sairaita kohtaan. Palkintoa hän ei saanut, mutta Transsilvanian aatelisto teki mahdolliseksi hänen kaksiosaisen unkarin kielioppinsa julkaisemisen. Gyarmathi työskenteli yhdessä sekä Engelin että myös slaavilaisen filologian perustajan, Unkarista kotoisin olevan Josef Dobrowskyn kanssa.

Dobrowskyn osuus tietemme historiassa ei ole näihin asti saanut minkäänlaista arvonantoa, vaikka tämä maailmankuulu slavisti, jonka paitsi Schlözer myös Goethe ja Humboldt arvostivat korkealle, on kehittänyt hedelmällisiä ajatuksia myös suomalais-ugrilaisen tutkimuksen alalla. Suomalais-ugrilaisia kansoja ja kieliä koskeviin kysymyksiin hän joutui lähempää tutustumaan eräällä Euroopan-matkalla, jonka hän teki v. 1792 etsiäkseen slaavilaista aineistoa Saksan, Tanskan, Ruotsin, Suomen ja Venäjän kirjastoista. Palattuaan hän julkaisi saksan kielellä sangen runsastietoisen matkakuvauksen, jota on olemassa vain aivan harvoja kappaleita. Setälä valitti, ettei hän saanut käsiinsä ainoatakaan. Dobrowsky matkusti Göttingenin kautta Kööpenhaminaan, Upsalaan, Turkuun, Pietariin ja Moskovaan, sanalla sanoen: hän kävi kaikissa paikoissa, missä 18. vuosisadalla harjoitettiin suomalais-ugrilaista tutkimusta, ja tutustui matkan kestäessä kaikkiin johtaviin oppineisiin. Ratkaisevaa hänen myöhemmälle kehitykselleen oli yhdessäolo ja yhteys Schlözerin kanssa. Turussa hän etsi ensinnä käsiinsä Porthanin, joka oli yliopiston kirjaston johtaja ja joka ilmoituksensa mukaan parhaillaan työskenteli suomen kielen sanakirjan valmistamiseksi. Kunnioituksensa Porthania kohtaan hän on usein kaunopuheisesti ilmaissut. Turusta hän matkusti maitse Pietariin ja otti — kuten hän kirjoitti — vaarin tilaisuudesta tutkia tarkemmin suomalaisten fysiognomiaa ja kieltä. Sen sijaan että hänen ranskalainen seuratoverinsa suomalaisia kyliä nähdessään siteeraili Tacituksen sanoja fenni-barbaareista, oli Dobrowsky niin liikuttunut suomalaisten talonpoikain luonnostaan lankeavasta avuliaisuudesta, vieraanvaraisuudesta ja suurpiirteisyydestä, että hän huudahti: »Mira humanitas!» Pietarissa hän tapasi Peter Simon Pallaksen. Schlözerin, Porthanin ja Pallaksen innostamana hän päätti syventyä suomalais-ugrilaisiin kieliin. Hän kokosi lapin ja suomen sanakirjoja, Pietarissa hän osti jo mainitun votjakin kieliopin, ja Pallas lahjoitti hänelle permin (syrjäänin) kieliopin. Varustautuneena tällä aineistolla, jota Schlözerin ja Porthanin lisäksi ei varmaan kukaan omistanut, hän filologina toivoi voivansa lausua jotain ratkaisevaa unkarilaisten sukulaisuudesta muiden suomalais-ugri-laisten kansojen kanssa. Jo matkakuvauksessaan hän kehittäi perusajatuk-

sensa eurooppalaisista kielistä, jotka hän jakoi kahteen luokkaan. Ensimmäinen käsitti indo-germaaniset kielet, toinen kaksi alalahkoa, tataarilaisen ja suomalaisen. Hän myös ensimmäisenä otti puheeksi venäjän kielen suomalaiset lainasanat. Pysyvä vahinko on, ettei hän toteuttanut suunnitelmaansa. Syy tähän oli osaksi siinä, että hän halusi antaa etusijan Gyarmathille, joka oli syntyperäinen unkarilainen. Eräässä kirjeessä, joka julkaistiin Wienin unkarilaisessa sanomalehdessä, hän kehotti tätä heti ryhtymään työhön ja ottamaan yhteyden Porthaniin lisäohjeiden saamiseksi.

Gyarmathi ei lähtenyt Porthania tapaamaan Turkuun, vaan Schlözerin luo Göttingeniin, koska hänelle tarjoutui siihen suotuisa tilaisuus. Hän ei mennyt Göttingeniin ylioppilaana, niinkuin yleensä tapa oli — hän oli tähän aikaan jo 44-vuotias — vaan erään unkarilaisen aristokraattinuorukaisen seuralaisena. Hän lähti sinne kirjoittamaan Dobrowskyn hänen tehtäväkseen uskomaa teosta. Tämän teoksen hän voi kirjoittaa vain Göttingenissä Schlözerin opastamana, mutta hän tarvitsi siihen Upsalan, Turun ja Pietarin apua, noiden keskusten, joilla 1700-luvulla oli suomalais-ugrilaisen kielitieteen historiassa ensiarvoinen merkitys. Hän kirjoitti Upsalaan ja pyysi lappalaista aineistoa. Hänen kirjeensä, joka tähän asti on jäänyt vähälle huomiolle, painettiin Upsalan kirjallisuuslehteen, mutta siihen ei vastattu. Kun hänen kirjansa painettiin, hän varusti sen juhlallisella omistuksella Venäjän tsaarille, jota hän pyysi mahdollistamaan hänelle matkan unkarilaisten sukulaisien keskuuteen. Pietari pysyi vaiti. Yhden valmiin teoksensa ensimmäisistä kappaleista hän lähetti Henrik Gabriel Porthanille samalla pyytäen tätä kanssaan ajatustenvaihtoon. Hän ei saanut milloinkaan Porthanilta vastausta. On sangen omituista, kun eräästä Porthanin miltei samanaikaisesta kirjeestä Caloniukselle saamme lukea, että tämä suuri suomalainen sai Pietarista vastaanottaa tarjouksen, jota Gyarmathi pyysi hartaasti mutta turhaan. Porthanin sanat, jotka lainaan Tarkiaisen taidokkaasta Porthanin elämäkerrasta, kuulostavat miltei profeetallisilta: »Jos minulla nuoruuteni päivinä olisi ollut tähtäimessä semmoinen apuraha, olisin luultavasti viekoittunut käyttämään sitä hyväkseni: nyt on minulla Venäjää ja kaikkea sikäläistä kohtaan semmoinen kammo, etten halua edes matkustaa Pietariin, johon useat entiset oppilaani ovat minua monesti kutsuneet, vielä vähemmän lähteä syvälle noiden barbaarien maahan. Mutta toivoisinpa, että joku nuori mies saisi tehdä tuon matkan, ennen kuin kaikki nuo heimot ovat sekaantuneet venäläisiin.» Gyarmathi on vielä tänäkin päivänä katsottava kielio pillisen kieltenvertailun varsinaiseksi perustajaksi. Hän itse palasi v. 1798 takaisin kotimaahansa, eli vielä yli kolmekymmentä vuotta, mutta ei julkaisut enää ainoatakaan maininnan arvoista teosta. Juuri Göttingenin ilma- piiri teki hänestä tiedemiehen.

Niistä hänen teoksensa monista arvosteluista, jotka hänen tietämättään tekivät hänen nimensä oppineille tutuksi, tahtoisin kiinnittää huomiota Josef Dobrowskyn »Jenaer Allgemeine Zeitungissa» antamaan. Suuren slavistiin hyväntahtoinen, joskin ankara kritiikki osoitti hänen etevämmyytensä myös suomalais-ugrialaisten kielten vertailussa. Hän määritteli lapin kielen aseman, itämerensuomalaisten kielten sukulaisuussuhteet, unkarin suhteen suomeen, unkarin deklinaatiosysteemin synnyn sekä unkarin kielen slaavilaisten lainojen merkityksen ja alkuperän pätevyydellä, joka osoittaa hänen olleen paljon aikaansa edellä.

19. vuosisadan alussa läheni Göttingenin loistelas aikakausi nopeasti loppuaan. Sen hyväksi toimineet tutkijat poistuivat elämästä nopeana saattona. Upsala vaikenä, Turku kamppaili, Pietari teki maailmanhistoriaa, Wienistä hajaantui unkarilaisten ryhmä, kun kaikki kansalliset voimat keskittyivät Budapestiin. Mutta Unkarin pääkaupungin yliopistossa haudottiin romanttisia kielitieteellisiä haaveita, ikäänkuin Sajnovicsia ja Gyarmathia ei olisi koskaan ollutkaan. Heidän luomansa traditiot virkosivat Budapestin yliopistossa eloon vasta yli puolen vuosisadan kuluttua, kun Göttingenin yliopiston saksalainen ylioppilas Josef Budenz lähti Unkariin omistaakseen uudessa kotimaassaan elämänsä suomalais-ugrilaiselle tutkimukselle.

Schlözer jäi yksin. Viimeisinä elinvuosinaan hän palasi varsinaiseen tehtäväänsä, venäläisen Nestorin-kronikan julkaisemiseen. Ensimmäiset kaksi nidettä, joihin hän mm. kokosi kaiken suomalais-ugrilaisia kansoja koskevan, mitä koskaan oli ajatellut ja keksinyt, saavuttivat enää vain Venäjällä vasta-kaikua. Osoitukseksi arvonannostaan tsaari korotti hänet aatelissäättyyn. Kolmas ja neljäs nide eivät saaneet ostajia eivätkä lukijoitakaan, viides, jonka käsikirjoituksen ympärillä kustantajat aikaisemmin suorastaan tungeksivat, hänen täytyi itse kustantaa. Kun hän kuoli v. 1809, ilmoitti Dobrowsky hänen kuolemastaan Engelille seuraavilla murheen täyttämällä, liiankin tosilla sanoilla: »Schlözer on poissa, kuka nyt samalla innolla pitää kirjallisuudestamme huolta?» Schlözer ei saanut seuraajaa, ja Göttingenin osa suomalais-ugrilaisen tieteen historiassa oli näytelty loppuun. Kun sittemmin maailmankuulu orientalisti Sándor Körösi Csoma tuli Göttingeniin muutamia vuosia hänen kuolemansa jälkeen tehdäkseen siellä kolmen vuoden ajan esitöitä unkarilaisten alkukodin tutkimiseksi tarkoitettua Aasian-matkaa varten, hän ei tavannut professorien joukosta enää ketään, joka olisi häntä töin ja neuvoin auttanut. Kuitenkin täytyi kolme vuosikymmentä myöhemmin M. A. Castrénin ja Anton Regulyn ansiosta Schlözerin ja Porthanin toive, että ilmaantuisi nuori unkarilainen tai suomalainen, joka tarjoaisi elämänsä sukulaiskansojen ja heidän kieltensä tutkimiseen. Mutta kun suomalais-ugrilaisen tutkimuksen vielä melkein viime aikoihin asti on Unkarissa

ollut taisteltava mitä suurimpia vaikeuksia ja esteitä vastaan, on sen sijaan Suomi useiden tutkijasukupolvien uhrautuvan ja epäitsekkään toiminnan ansiosta kohonnut tietenhaaramme klassilliseksi maaksi.

JULIUS von FARKAS